

Саматова А.А., Жаныкулова Г.Р., Кошматова Ж.Ж.

БАЛАНЫН ӨСҮП-ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ БИОГЕНЕТИКАЛЫК
ФАКТОРЛОРДУН ТААСИРИ

Саматова А.А., Жаныкулова Г.Р., Кошматова Ж.Ж.

ВЛИЯНИЕ БИОГЕНЕТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ
В РАЗВИТИИ РЕБЕНКА

A. Samatova, G. Zhanykulova, J. Koshmatova

INFLUENCE OF BIOGENETIC FACTORS IN THE
DEVELOPMENT OF A CHILD

УДК: 502/504

Илимий макалада баланын өсүп өнүгүүсүнө, интеллектуалдык жетилүүсүнө ата-эне менен баланын ортосундагы мамиле таасирин тийгизүүсүн, ата эне менен баланын туура мамилеси, балдардын билим алуусуна өзүн-өзү сыйлоосуна, мектеп тапшырмаларын аткарууга, таанып билүү көндүмдөрүнүн өнүгүшүнө жана жүрүм-турумуна оң таасирин берээри, балдар тараптан берилген белги ата-энелердин жооп берүүсү, балага жумшак мамиле жасоо менен сапаттуу билим алуусуна, анын таанып-билүү көндүмдөрүн өнүгүүсүнө, ошондой эле коопсуздугун камсыз кылуусу, баланын өсүп өнүгүүсүнө, ошондой эле балага канчалык жогорку деңгээлде мээрим-сүйүү берилсе ал бала турмушта сынбай тарбиялануусу жөнүндө жазылган. Ошондой эле ата-энелер балдар тараптан берилген белгиге жооп берүүсү менен айырмаланып, алардын жүрүм-турумун көзөмөлдөп турушат. Балага жумшак мамиле жасоо менен сапаттуу билим алуусуна, анын таанып-билүү көндүмдөрүнүн өнүгүүсүнө, ошондой эле коопсуздугун камсыз кылат. Чынында эле, балдар жаш кезинен эле түрдүү көндүмдөргө ээ болушаары, алардын көпчүлүгү ата-энелери менен биргеликте калыптуусу жөнүндө баяндалган.

Негизги сөздөр: өспүрүм, курак, физиология, психология, интеллектуалдык, компетенттүүлүк, эффективдүүлүк, позитивдүүлүк, чөйрө, эстетикалык-нравалык.

В научной статье исследуется влияние отношений между родителями и детьми на их интеллектуальное развитие, положительные отношения между родителями и детьми, а также их положительное влияние на обучение, самооценку, школьную успеваемость, когнитивное развитие и поведение детей. Сигнал, подаваемый родителями, касается ответственности родителей за то, чтобы ребенок получал качественное образование с бережным обращением, развитие его когнитивных навыков, а также безопасность, рост и развитие ребенка и высочайший уровень любви к ребенку. Родители также следят за поведением своих детей в ответ на их сигнал. Бережное отношение к ребенку обеспечивает качественное образование, развитие его познавательных способностей, а также безопасность. Действительно, говорят, что дети с раннего возраста приобретают различные навыки, многие из которых формируются их родителями.

Ключевые слова: подросток, возраст, физиология, психология, интеллектуальный, компетентность, эффективность, позитивность, среда, эстетическо-нравственное.

The scientific article shows that the relationship between pa-

rents and children affects the development and intellectual development of the child, the right relationship between parents and children has a positive effect on children's learning, self-esteem, school assignments, cognitive development and behavior. The signal is given by the parents about the responsibility of the parents, the quality of education, the development of cognitive skills, as well as the safety of the child, the growth and development of the child, as well as the level of love and care for the child. was written. Parents also monitor their children's behavior in response to a signal from them. Gentle treatment of the child ensures quality education, the development of his cognitive skills, as well as safety. Indeed, it is said that children acquire a variety of skills from an early age, many of which are shaped by their parents.

Key words: adolescent, age, physiology, psychology, intellectual, competence, efficiency, positivity, environment, aesthetic and moral.

Баланын өсүп өнүгүүсүнө, интеллектуалдык жетилүүсүнө ата-эне менен баланын ортосундагы мамиле таасирин тийгизет. Ата эне менен баланын туура мамилеси балдардын билим алуусуна өзүн-өзү сыйлоосуна, мектеп тапшырмаларын аткарууга, таанып билүү көндүмдөрүнүн өнүгүшүнө жана жүрүм-турумуна оң таасир берип, ошондой эле балага канчалык жогорку деңгээлде мээрим-сүйүү берилсе ал бала турмушта сынбайт.

Ата-энелер балдар тараптан берилген белги жооп берүүсү менен айырмаланып, алардын жүрүм-турумун көзөмөлдөп турушат. Балага жумшак мамиле жасоо менен сапаттуу билим алуусуна, анын таанып-билүү көндүмдөрүн өнүгүүсүнө, ошондой эле коопсуздугун камсыз кылат. Чынында эле, балдар жаш кезинен эле түрдүү көндүмдөргө ээ болушуп, алардын көпчүлүгү ата-энелери менен биргеликте калыптанат.

Мисалы, балдардын тил көндүмдөрүнүн, ошондой эле коомдук жана эмоционалдык көндүмдөрүнүн өнүгүүсүнө ата-энелердин орду чоң. Мындан тышкары, балдардын оң жана терс кыялдарынын калыптанышуусуна ата-эненин балага болгон мамилеси таасирин тийгизбей койбойт. Бала үйдөн алган тарбиясынын алгачкы жемиши мектеп босогосун аттагандан баштап берип баштайт. Баланын алган тарбиясынын

натыйжасында билим алуу сапаты, таанып билүү жөндөмдүүлүгү жогору болот. Баланын үй бүлөдөн алган ар бир тарбиясы муундан муунга өтөт. Ошондуктан, ата-энелер баланы тарбиялоодо биринчиден өздөрү тарбиялуу (психологиялык-физиологиялык жактан толук кандуу жетилүүсү) болуусу керек. Анткени үй-бүлөдөн алган ар бир баланын тарбиясы турмушунда чагылдырылат жана муундан муунга өтөт. «Балама берип жаткан тарбиямды өзүмдүн алган тарбиямдын эсебинен экендигин ар бир кадамымда байкап жаттым. Ал методдор бала тарбиялоодо кээ бири эффективдүү болсо, кээ бири эч кандай жараксыз экендигин түшүндүм» – деп белгилүү жазуучу Грэй Д. «Позитивдүү тарбиялоонун искусствосу» - деген китебинде жазып кеткен [2]. Балдар 1-класска барганда ар бири ар түрдүү тарбияда барышат. Эмне үчүн ата-энелердин балдарды тарбиялоодогу стилдери ар башка? Себеби балдарды тарбиялоодо ата-энелер өз деңгээлдерине карап тарбиялашат.

Ата-эне менен баланын ортосундагы мамиле баланын өнүгүшүнө чоң таасирин тийгизээри жогоруда да айтылып кетти. Бул канчалык маанилүү?

Балдарды тарбиялоодо ата-энелерге ички жана сырткы факторлор таасирин тийгизет. Алар:

- Баланын мүнөзү;
- Ата-энелердин мүнөзү же ата-энелердин деңгээли;
- Үй-бүлө жашаган коом.

Баланын мүнөзү кайдан жаралат? Ата-энелердин белгилүү деңгээлде билимдүү же тарбиялуу ошондой эле тарбиясыз же билимсиз ата-энелердин балдарга болгон мамилесинен жаралат. Эгерде ата-эне инсандык компотенттерге ээ болсо, анда балдарында оң сапаттар калыптанат. Мисалы: Таанып билүү көндүмдөрүнүн өнүгүшүнө жана жүрүм-турумуна. Ал эми инсандык компотенттерге ээ боло албаган ата-энелерде балдарга жеткиликтүү көңүл бурулбай анда балдарда терс сапаттар калыптанып баштайт. Анда балдарда агрессивдүүлүк, ачуулуу, өзүмчүл балдар калыптанып баштайт. Ошондой эле ата-энелер балдардын физиоло-психологиясына көңүл бурбастан, алардын темпераментине туура эмес мамилелерди жасашат. Эң негизгиси балдарды тарбиялоодо ата-эненин психикасы, физиологиясы чоң маанини ойнойт. Мисалы кыргыздарда бала физиологиялык жактан жетилди, ал эми психологиялык жактан жетиле элек, бирок 18ге толду күйөөгө беришет же үйлөшөт. Ал ата-эне катары баланы кантип тарбиялайт аны менен эч кимдин иши жок.

Ата-энелер баланын кайсыл жактан аксап жатканын билүүгө жөндөмдүү болуу керек жана ал көйгөй-

дү чече билүүсү шарт. Ал үчүн ата-эненин ден соолугу чын, өзү ата-энеге болууга толук даяр болуусу зарыл. Ошондо гана ата-энелер балдарын чыныгы атуулдук касиеттери менен тарбиялай алат.

Ал эми, көпчүлүк ата-энелер балдардын өздөрүнө берген сигналдарды кабыл алуунун ордуна балдарды сабатат, коркутушат же дагы бир ыкмаларды колдонуу менен тарбиялаганга аракет кылышат. Ошондой эле өтө эле тынчсызданган ата-энелер баланы ашыкча коргоого алышат жана кам көрүшөт, мында балдардын таанып билүү, коомдук жана психикалык өнүгүүсү үчүн тышкы өзгөрүүлөргө көнүүсү начарлап, өзүнө болгон ишеними жоголот. Көпчүлүк ата-энелер балдарын тарбиялоодо биз демократиялык мамлекетте жашайбыз, балдарыбыз эркин болуш керек деген түшүнүк менен балдарын өтө эле эркин коюшат, бул вариант бардык жагдайларда оптималдуу вариант боло бербейт. Ал эми кээ бир үй-бүлөдө баланы эркин койгон болбойт аны катуу кармоо керек деп олтуруп, эки жагдайда тең балдардын тарбиясына терс таасирлерди тийгизишет. Мисалы, кээ бир аймактарда баланы тарбиялоодо баланы бекемирээк кармаганы жакшы (чөйрө начар болгондо). Мында чөйрөнүн терс таасири балага тийбей баланын жүрүм-турумунда жаман сапаттар калыптанбайт. Ошентип, баланын кооптуу жүрүм-турумунун тобокелчилигин азайтууга болот.

Өспүрүм балдарды тарбиялоо ата-энелер үчүн абдан кызыктуу ошол эле убакта кыйын жана татаал болушу мүмкүн. Бул мезгил ата-энелер жана өспүрүмдөр үчүн да кыйынга турат. Мындай учурда өспүрүм балдар, сезимдик, физиологиялык жактан жетилип баштайт да ата-энелерден обочолонуп баштайт. Негизги эле белгиси, алар өз бөлмөсүнө кирип, бир нерсе керек болгондо гана чыгып калышат. Бүгүнкү күндө өспүрүм курактагы балдардын жашоосу спирт ичимдиктери, банги заттарды жана тамекини колдонуу, агрессивдүү жүрүм-туруму менен байланышта болуп жатат. Балдар өспүрүм куракка жакындап келгенде, аны менен бирге психологиялык, физиологиялык, жүрүм-турумдагы өзгөрүүлөр кошо келет. Биргелешкен функционалдык өзгөрүүлөрдүн негизинде балдарда психикалык тең салмактуулук бузулат да ата-эне, мугалимдер менен тез-тез чырдашууга барышат. Туура режим, чондор тараптан түшүнүүчүлүк, жылуу мамиле, жагымдуу шарттын болуусу менен, өспүрүм курак балага терс таасирин тийгизбей өтөт [4].

Өспүрүм курак менен тобокелчиликтер, өздөрүнүн көйгөйлөрүн чечүүгө бел байлоо, бирөө менен сүйлөшө баштоо, коомдук өз ара демилге, өз оюн чечүү демилгелери келет. Башка сөз менен айтканда,

өспүрүмдөр мектепте, досторунун арасында жана ири коомдо, үй-бүлөдө, «мен» деген сүрөттү түзүүнү каалайт. Бирок, ошол эле учурда жаңы кыйынчылыктарга өздөрүн толук даяр эмес экенин сезе беришпейт. Бул кырдаалда өз ордун таба албаган балдардын сезимдериндеги башаламандык алардын жүрүм-турумунан чагылдырылат. Досторунан, бир туугандарынан, эже-карындаштарынан, ата-энелеринен алыстап баштайт. Балдардагы өзгөрүүлөр алардын жашаган абалынан көз каранды. Бул өзгөрүүлөр балада бактылуулук болсо оң, ал эми ата-энелердин кысымына дуушар болуп жаткан болсо терс таасирин тийгизет. Өспүрүм куракта «мен» деген жаңы түшүнүктүн калыптануусу менен өспүрүм психо-физиологиялык өсүүсүн, айлана чөйрөгө болгон көз карашын организмде болуп жаткан ички жана сырткы өзгөрүүлөрүн чагылдырып берет [3].

Ошондуктан балдардын физиоло-психологиялык өнүгүүсүндө ата-энелердин тарбиясы чоң мааниде турат. Тарбия бала үчүн көп нерселерди жаратат, ал чекчиз болушу мүмкүн. Кыйыштыруу менен багбан жапайы алмадан маданий алманы ала алат, бирок эч качан күчтүү багбан болгону менен эменден алма ала албайт. Ошондуктан ар бир ата-эне берген тарбиясын өзүнүн жемиши деп билүүсү керек.

Ата-энелер бул абалда баланын жүрүм-турумунун өзгөрүү себептерин түшүнүшүбүз керек. Өтө маанилүүсү өспүрүмдөр көз карандысыз, өз алдынча «Мен» деген түшүнүктү пайда кылышып ошого аракет кылып баштайт. Ошондуктан, алар ар түрдүү азгырыктарга же өз алдынча иш-аракеттерге барып башташат. Маанилүүсү балдар өспүрүм куракка жеткенде күчтүү физикалык, физиолого-психологиялык өзгөрүүлөр болот.

Баланын бул көйгөйлөрү ата-энелердин көңүл буруусун талап кылат. Балдарда пайда болгон көйгөйлөр биринчи болуп үй бүлөнүн андан кийин мектептин, акырында мамлекеттин көйгөйү болуп калат. Ошондуктан бул процесстер бир бири менен үзгүлтүксүз байланышып, чырмалышып турат. Бала тарбияланып жаткан үй бүлөдөгү жагымсыз маанай, шарт, материалдык жетишсиздик, конфликттик кырдаалдар, психологиялык кыйынчылыктар, баланын жашоосундагы кризистик кырдаалга алып келет. Көп жылдык ЖОЖ до иштеген стажымдын натыйжасында ата-энелердин, балдардын өсүп жаткан мезгилиндеги көйгөйлөрүнө кайдыгерлик мамиле кылуусунун негизинде балдардын калыптануусунда бир канча тоскоолдуктарды жаралганы байкалат. Жогорку билимге ээ болгон, анын ичинен инсандык компотенттери калыптанган ата-энелер балдарынын өспүрүм

курагында балдарына көңүл бурушкан. Ал эми жогорку билими жок өспүрүм куракта түшүнүгү жок ата-энелер балдарына көңүл бурушкан эмес. Балдар өспүрүм куракка келген мезгилде ата-энелер өз көйгөйлөрүн чече алышпай жатып, балдарына көңүл бурулбай калган. Ошонун кесепетинен балдарда «мен» деген касиет өчүп, өзүнө болгон ишеним жоголуп, натыйжада үй-бүлөгө, мектепке, коомко терс таасирин тийгизген балдар тарбияланып калып жатат. Натыйжада балам сөзүмдү укпайт, ээн баш болду деп наалыган ата-энелердин саны көбөйүүдө. Кээ бирлери өз баламы өзүм башкара албай калдым деген ата-энелер четтен чыгып жатат. Мындай ата-энелер балдарында жүрүп жаткан психо-физиологиялык өзгөрүүлөр жөнүндө билишпейт жана баа бере алышпайт. Ал үчүн ата-энелер өздөрү тарбиялуу, ата-эне компотенттүүлүктөрүнө ээ болуш керек. Ата-эне кантип тарбиялуу же компотенттүүлүктөргө ээ болот. Ал үчүн КР да жашаган ар бир ата-эне милдеттүү түрдө энелер мектебине окуусу зарыл же өнүккөн мамлекеттер сыяктуу ар бир жаран орто мектепти бүткөндөн кийин милдеттүү түрдө ЖОЖ го же колледждерге окуу керек. Коомго жарактуу атуулдарды алуу үчүн мамлекет ушул саясатты колдоо керек. Ата-эненин балага болгон жагымдуу таасири баланын өспүрүм курактагы энергиясын оң жакка жумшоосуна шарт түзөөрүн ата-эне да мектептеги мугалим да билүүсү керек. Азыркы мезгилдеги ата-энелердин жана мугалимдердин негизги көйгөйү эле баланын алдында кантип авторитеттүү болушум керек. Авторитеттүү болгонумда гана бала мени угат деген жаңылыш түшүнүгү. Бала үчүн авторитет болуу бул, баланы түшүнүү, жылуу сүйлөө, сылык-сезимталдык менен мамиле кылуу керек экендигин көпчүлүгү түшүнө бербейт. Эгерде бала менен ата-эненин, мугалимдин ортосунда эмоционалдык жакындык болсо, анда балдарда оң сапаттар калыптанат (ишенүүчүлүк, достук, өз ордун билген, чырсyz). Мындай балдарда ийгиликке жетүүсү тез болот. Эгерде бала менен ата-эненин жана мугалимдин ортосунда дистанция сакталса анда мындай балдарда терс сапаттар калыптанып баштайт (тил табыша албаган, чырдуу, түнт, бирөөнү көрө албаган).

Ата-энелер балдарынын түрдүү кырдаалдарына дайыма даяр болушу керек. Ата-эне менен баланын ортосундагы жылуулуктун жоктугунан чыгуучу көйгөйлөрдүн белгилерин карап көрөлү. Бул мектепте, жаман жүрүм-туруму, депрессия, спирт ичимдиктерин же банги заттарды пайдалануунун белгилери, зордук-зомбулук жаман баалар (өспүрүм агрессор жана жабырлануучу алардын ичинде болушу үчүн) болушу мүмкүн. Бул белгилердин пайда болушуна

бир гана ата-эне күнөөлүү. Эмне үчүн? Баланын деңгээлине түшүп сүйлөшө албагандыгы, баланын физиологиялык өсүүсүн көрүп эле, болду балам чоңойду деген куру ойго жетеленүүсү, кээ бир организмдерде физиологиялык өсүү психологиялык өсүүдөн эрте кетүүсү боюнча түшүнүктүн жоктугу. Ушул түшүнүктөрдүн натыйжасында бала менен байланышуу үчүн жаңы жолдорун ойлбоосунун кесепетинен келип отурат.

Бардык башка калктар сыяктуу эле кыргыздар да үй-бүлө куруунун башкы маңызы балалуу болуу, аларды багып өстүрүү, адам катарына кошуу деп түшүнгөн. Демек, ата-энелик парз тукум улоо, ден-соолугу чын, рухий дүйнөсү бай, татыктуу адамдын өсүп жетилиши үчүн жоопкер болуу дегендик. Бала үй-бүлөнүн тиреги, туткасы, ата-энелердин гана эмес, бүтүндөй журттун кайра жаралуусунун, өлбөстүгүнүн, өсүп-өнүгүшүнүн шарты. Элдик макалда «Балалуу үй – базар, баласыз үй – мазар» деп айтылат.

Элдин турмуш практикасында баланын ден соолугу, өсүп жетилиши жөнүндөгү камкордук, ал жарык дүйнөгө келе элек, түйүлдүк кезинде эле башталат.

Адатта, эне болуучу, кош бойлуу аялды айлана-чөйрөдөгүлөр ызаттап сыйлап, ар түрдүү камкордукка алышкан. Алардын көңүлүн чөктүрбөө максатында өлүм-житим болгон жайларга барууга, караңгыда жалгыз калууга тыюу салышкан. Ал чочуп же сезгенип калса, ашыкча ой-санаага батса курсактагы балага доо кетээрин эл жакшы түшүнгөн. Өзүнүн жана баланын ден соолугун сактоо максатында кош бойлуу аялдардын жылаңайлак басуусуна, оор жүк көтөрүүсүнө, жагымсыз азыктар менен тамактануусуна жол

беришкен эмес. Эл ичиндеги тажрыйбасы мол, көп жашаган энелер аларды атайын көзөмөлгө алышып, көз жарганга чейин өзүн кандай алып жүрүү жөнүндө кеп-кенештерин айтып турушкан.

Баланын интелектинин өсүүсүндө, эстетикалык-нравалык калыптануусунда, эмоционалдык, физиология-психологиялык өсүүсүндө, ден соолугунун чың болуусунда үй-бүлөнүн таасири чоң. Ошондуктан коомдо эң жакшы атуул тарбиялансын десек тарбияны үй-бүлөдөн баштообуз зарыл. Ал үчүн ата-энелерибизди энелер мектебинде же башка курстарда окутуубуз зарыл. Үй-бүлөнү бекемдөө, алардын өнүгүүсү үчүн жардам берүү коомдун негизги милдети болуп саналат.

Адабияттар:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учеб. пособие для студ. вузов. - 4-е изд., стереотип. - М.: Издательский центр «Академия», 1999. - 672 с.
2. Грэй Д. Дети - с небес. Искусство позитивного воспитания. Как развить в ребенке дух сотрудничества, отзывчивость и уверенность в себе. - М.: София, 2004.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. - 480 с.
4. Концепция модернизации российского образования. 1. http://www.dvgu.ru/umu/MO_RF/concept/con1_02.htm
5. Гончарова Ю.А. Возрастная анатомия, физиология и гигиена: Учеб. пособие для студ. вузов. – Издательско-полиграфический центр, Воронежского государственного университета, 2008.
6. Мамашарип кызы Б. Влияние семьи на развитие ребенка. Известия ВУЗов Кыргызстана. 2018. №. 12. С. 47-49